

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Qosimjon Ma'murov (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyoung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon)

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nurboy Jabborov

“Firdavs ul-iqbol” – Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrdagi ilk tajribasi

4

Husniddin Eshonqulov

Dilorom Sodiqova

Muslihabegim Miskin – XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi

25

Dilnoza Jumayeva

“Yusuf va Zulayxo” dostonlaridagi obrazlar tizimi

43

MATNSHUNOSLIK

Bahriddin Umurzoqov

Aliy Safiy Hiraviy qalamiga mansub yangi qo'lyozmalar va Toshkent qo'lyozma fondlarida mavjud asarlari

67

Furqat To'xtamuratov

Muhsiniy she'riyati: asliyat va nashr qiyosi

80

Shermuhammad Amonov

Ahmad Tabibiyning turkiy tildagi ruboiylari

95

LINGVISTIKA

G'aybulla Boboyorov

Xalach tili va uning o'zbek tili bilan ayrim yaqinliklari to'g'risida

114

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
 DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Kasimjon Mamurov (English)	
 EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojiboeva	
 EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
 LITERATURE	
Nurboy Jabborov	
“Firdavsu-l iqbol” – the first experience of Agahi in artistic and historical prose	4
 Husniddin Eshankulov	
Dilorom Sadikova	
Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIX th century in Bukhara	25
 Dilnoza Jumayeva	
Analysis of the figurative system of the epic "Yusuf and Zulaikho"	43
 TEXTOLOGY	
Bahriddin Umurzoqov	
New manuscripts by Ali Safi Hiravi and works in the Tashkent Manuscripts fund	67
 Furkat Tuxtamuratov	
Muhsini's Poetry: a Comparison of Originality and Publication	80
 Shermuhammad Amonov	
Ahmad Tabibi's rubai in Turkish	95
 LINGUISTICS	
Gaybulla Boboyorov	
About the Halach language and some of its affinities with the Uzbek language	114

LINGVISTIKA
LINGUISTICS

Xalach tili va uning o'zbek tili bilan ayrim yaqinliklari to'g'risida

G'aybulla Boboyorov¹

Abstrakt

Xalach eli turkiy el-uluslar orasida o'ziga xos tili va turli voqeliklarga boy o'tmishi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda Eronning markaziy qismidagi viloyatlarda yashab, turmush yo'sinida ko'chmanchilik yetakchilik qiluvchi ushbu elat O'rta Osiyo va unga qo'shni o'lkalardagi bir necha xalqlarning etnik uyushuvida qatnashgan. Ayniqsa, turkiy ellar orasida turkman, o'zbek, Anado'lu turklari, shuningdek, afg'onlar orasida ular bilan bog'liq ko'plab etnik atamalar saqlanib qolgan. Ilk o'rta asrlarda Yettisuv tegralarida yashagan xalachlar VI–VIII yuzyilliklar orasida Afg'oniston va Shimoliy Hindiston (Pokiston) tomonlarga ko'chib, bu yerlarda o'z siyosiy uyushmalarini tuzishgan. Bu o'lkalardagi bir qancha turkiy boshqaruvlarning o'rnatilishida xalachlarning o'rni bo'lakcha. Eski hind, xitoy, baqtriy, arab, fors va turkiy tilli yozma yodgorliklarda ular bilan bog'liq ko'plab ma'lumot – bilgilarning uchrashi buni ko'rsatib turibdi.

Kalit so'zlar: *xalachlar, til, tarix, o'zbek tili, qarluq, o'g'uz, O'rta Osiyo, Xuroson, Eron.*

Kirish

Xalach yoki xalajlar – bugungi kunda so'zlashuvchilarining soni 30-40 mingga yaqin, Eronning birmuncha kunbotar tomonlarida, Tehrondan 200 chaqirim janubi-g'arbda Sultonobod va Sova (Hamadon va Qum viloyatlari orasi)dagi kengliklarda chorvachilik bilan kun kechirib, kundalik turmushida ko'proq ko'chmanchilik

¹ Boboyorov G'aybulla Bolliyevich – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Milliy arxeologiya markazi.

E-pochta: gaybullah@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3405-4325

Iqtibos uchun: Boboyorov, G.B. 2021. "Xalach tili va uning o'zbek tili bilan ayrim yaqinliklari to'g'risida". *Oltin bitiglar* 3: 114–126.

ustunlik qiluvchi turkiy elat o'laroq bilinadi. Eronda bugungacha 46ta qishloqda xalachcha so'zlashishi aniqlangan. Bundan tashqari, xalachlarning sezilarli bir bo'lagi ozarboyjon turkchasida, bir bo'lagi esa forsiy tilda so'zlashishga o'tishgan. O'zlarining bir necha o'nlab qishloqlariga ega xalachlarning o'ziga xos tili Erondagi ko'pchiligi turkiy tillarning o'g'uz tarmog'ida so'zlashuvchi ozarboyjon, qashqay, Xuroson turki, turkman va yana bir necha turkiy el-uluslardan anchagina ajralib turadi. Bir qarashda ularning tili o'g'uzchadek tuyulsa-da, ayrim kelishik qo'shimchalarining boshqacha yasalishi, o'g'uzchada uchramaydigan yuzlab eski turkcha so'zlarning uch-rashi va boshqalar bu tilni o'g'uz tarmog'iga kiritishga to'sqinlik qiladi. To'g'ri, bir necha yuzyilliklardan buyon xalachlarning o'g'uzlar bilan qo'shni va aralash yashashlari ularning tilida o'g'uzcha belgilarning oshishiga olib kelgan, biroq, xalach tilini o'g'uzchadan ajratib turadigan bosh ko'rsatkichlaridan biri – o'g'uz tillaridagi so'z boshi *g-* undoshi ko'pincha xalachchada *k-* deb aytilishi: *gel-* “kelmoq” o'rnida *kel-*, *go'z* o'rnida “ko'z” – *ko'z*; o'g'uzcha so'z boshi *d-* undoshining esa xalachchada *t-* deb aytilishi: *diri* – “tirik” o'rnida *tirri*, *tirrik*, *do'rt* – “4” o'rnida *to'rt* va boshqalar bu tilni boshqa turkiy tillarga, ayniqsa, o'zbek tiliga yaqinlashtiradi.

Xalach eli tarixi

Xalachlar VI – VIII yuzyilliklarda O'rta Osiyodan Afg'oniston va Eronga ko'chib o'tishlaridan oldin o'g'uzlar bilan yonma-yon yashab, o'g'uzlarning 24 urug'idan biriga aylanib qolgan bo'lsa-da, uzoq o'tmishda ulardan boshqa turkiy urug' bo'lganini ko'plab yozma manbalar orqali kuzatsa bo'ladi. Mahmud Koshg'ariy o'zining “Devonu lug'atit-turk” (“Turkiy so'zlar devoni”) (XI yuzyillik) asarida Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) bilan bog'liq bir og'zaki rivoyatni keltirib, Zulqarnayn kunchiqardagi turk o'lklarini qo'lga kiritish uchun Xo'jand daryosi (Sirdaryo)ni kechib o'tib, Isfijob (Sayram), Tarozi va Balosog'un shaharlaridan uzoqroqqa borgach, u yerdagi keng yaylovlarda ko'chmanchilik bilan kun kechiruvchi turk urug'lariga duch kelgani, ular 22ta oilani (to'g'rirog'i urug'ni) o'z ichiga olishini yozib, xalachlar to'g'risida quyidagicha bilgi – ma'lumotlarni keltiradi:

“Qiniq, salg'ur (urug'lari) shular jumlasidandir. Bu yigirma ikki oila ular orqasidan yayov borish yoki o'z o'rinlarida tura berish borasida kengashayotgan edilar, bular yoniga ikki kishi kelib qo'shildi. Oilalari ham ular bilan birga edi. Ular yuklarini orqalariga ortib olgan yo'sinda qo'shin ortidan borayotgan edilar. Ular charchab

qiynalgan, og'ir yuk ko'tarishdan terga tushgan edilar. Bu ikki oila, qolib ketgan yigirma ikki oilaga yo'liqqach, ular bilan so'zlashdilar. Qo'shin ketidan borish-bormaslik to'g'risida kengashdilar. Ikki oila ularga aytdilar: "Ey odamlar, Zulqarnayn yo'lovchi kishidir. U bir yerda turmaydi. Bizning yerlarda qolib ketmay, o'tib ketadi. O'z yerimizda o'zimiz qolamiz". Ular ikki oilaga aytdilar "qal ach, shu yerda turinglar", – och qolinglar, demakdir. So'ng ular xalach deb aytilganlar. Xalachlarning asli shudir. Ular ikki qabiladir" [Koshg'ariy 3, 421-422].

Ilk o'rta asrlarda Yettisuv o'lkasidan yo'lga chiqib, Amudaryoni kechib o'tgan xalachlar Afg'oniston va Hindiston oralig'idagi yerlarda o'rnashadilar. Xitoy, arab, forsiy va baqtriy tilli yozma manbalarda bugungi Afg'onistonning tubjoy elatlaridan biriga aylangan xalachlar o'rta asrlarda qarluq va o'g'uz turklari, sharqiy eroniy tilli elatlar va hindlar bilan qo'shni bo'lib yashay boshlaydilar [Sims-Williams 2000, 74, 82, 88; A6aeva 2018, 33]. Shu yo'sinda ularning so'zlashuvida o'g'uz tiliga tobora yaqinlik ortib boradi. Shunga qaramay, xalach tilining o'ziga xos tomonlari saqlanib qolgan bo'lib, bu til bir tomondan O'rxun – Enasoy bitiktoshlarining tiliga, ikkinchi tomondan esa "xoqoniya turkchasi" (Qo'arxoniylarning ish yuritish tili)ning izdoshlari, boshqacha aytganda, turkiy tillarning qarluq tarmog'i bo'lmish o'zbek va uyg'ur tillari bilan yaqin o'xshashlikka ega. Ayniqsa, boshqa turkiy tillarda ko'p uchramaydigan til hodisasi – unlilar oldiga "h" tovushini qo'shish o'zbek va xalach turklarida ancha keng tarqalgan. Mahmud Koshg'ariy bu to'g'rida quyidagilarni yozgan: "X (tovushi) u (tovushi)ga almashdi. Shunga o'xshash bo'g'iz harflari ham bir-biriga almashadi. Ayniqsa, x alifga, alif x (tovushi)ga almashinishi hollari ko'p uchraydi. Kitob yozuvchisi Mahmud aytdi: bobolarimizning amir (so'zi)ni xamir deyishlari shuning o'rnagidir" [Koshg'ariy 1, 136].

Xalach tili va bugungi turkiy tillar

Eski turkcha va bugungi turkiy tillardagi *o'kuz* – *ho'kiz*, *urkak* – *hurkak*, *ulkar* – *hulkar*, *yid*, *id* – *hid*, *o'l* – *ho'l* so'zlarini o'rnak o'laroq ko'rsatsa bo'ladi. Bu hodisa, ayniqsa, xalach tili uchun yalpi bir qoidaga aylanib ketganki, boshqa turkiy tillardagiga o'xshab o'zbek tilida quyidagicha aytiladigan so'zlarga xalachchada *h*- undoshi qo'shib aytiladi: *oyoq* – *hadaq*, *achchiq* – *haachug'*, *och* – *hach*-, *ayt* – *hay*-, *in* – *hin*, *yiroq* (*iroq*) – *hiraq*, *og'riq* – *hag'rig'*, *otliq* – *hatlug'*, *o'tli* – *huo't-lug'* ko'rinishidadir [Ölmez 1995, 18-19]. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, eski turkchadagi sifat yasovchi *-g'* qo'shimchasi

ko'pchilik turkiy tillarda tushib qolsa, o'zbek tilida birmuncha yaqin tovush -q, ayrim o'zbek shevalarida -g' ko'rinishida bo'lib, shu tomondan xalachchaga yaqin keladi: *oyoq* – *ayag'*, *achchiq* – *achchig'*, *og'riq* – *og'rig'*, *otliq* – *otlig'* singari. Ayniqsa, bu holat o'zbek tili qarluq shevasining Buxoro shahar va shaharoldi shevalarida ko'proq saqlanib qolgan.

Xalach va o'zbek tillarida ko'proq saqlangan so'z boshi h-undoshi eng eski turkcha yoki ilk turkchada ham uchrab, keyinchalik o'zak turkcha va o'zak bulg'orchada deyarli yo'qolib ketgan. Ko'pchilik tilchilarga ko'ra, "O'zak Oltoycha"da *p (*r) tovushining izdoshi deb qaraladigan tovush "Ilk turkcha"da *h (*h)ga aylangan bo'lib, o'rta mo'g'ulchada *p (*r) ko'rinishida saqlangan. Tungus-manjur tillari ichida esa nanaychada shu ko'rinishdadir [Ölmez 1995, 18].

Xalach tilining o'ziga xos yana bir tomoni shuki, boshqa ko'pchilik turkiy tillarda y- ga aylangan undosh tovush bu tilda -d-, -d o'laroq saqlanib qolganligidir. Eski turkchada, ayniqsa, O'rxun bitiktoshlarida *bedük* ko'rinishida uchraydigan "buyuk, ulug'" anglamidagi so'z xalach tilida *bidik*, *büdük*, *adaq* – *hadaq* "oyoq, adoq", *adır-* – *hadur-* "ayirmoq", *ked-* – *ked-* "kiymoq", *küdägü* – *kidey* "kuyov" va b [Ölmez 1995, 18]. Shu o'rinda o'zbek tilida ham bu tovushning ayrim so'zlarda eng eski turkchadagiga o'xshab so'z boshi va so'z o'rtasida d-, -d- ko'rinishida uchrab turishini aytib o'tish kerak: *dumaloq* – *yumaloq*, *adaq* – *adoq*. O'zbek shevalarida esa ayrim o'rinlarda *yostiқ* so'zining *dostiқ* / *dastiқ*, *yashirinma* – *dashirinma*, *ko'z yoshi* – *ko'z dashi* ko'rinishlarida qo'llanilishi ko'zga tashlanadi (Chiroqchi t.).

Xalach tilidagi ayrim so'zlar bu tilning ancha eski turkcha ekanini, hatto O'rxun-Enasoy bitiktoshlarida qo'llanilgan turkchadan-da uzoqroq chog'larda yuzaga kelgan yoki ushbu bitiktoshlar yaratilgan Turk xoqonligi (552–744), Uyg'ur xoqonligi (745–840) va Qirg'iz xoqonligi (840–924) chog'ida ayri bir tarmoq o'laroq o'rtaga chiqqan tarmoq ekanini ko'rsatadi. Eski turkchadagi o'rin-payt kelishigi (lokativ) – -ka, -qa, -da, -ta qo'shimchalarining xalachchada -cha ekani kuzatiladi: *bo'herchä uch o'g'ul voramish* "bu kishining yonida uch o'g'lon bor emish", *sham istichä* "shom ustida, oqshom vaqtida" kabi [Ölmez 1995, 21]. Yana bir o'rnak keltiradigan bo'lsak, "yo'q, emas" anglamidagi eski turkcha "yo'q, ermas, tugul" so'zlari xalachchada "dag'" ko'rinishida ishlatiladi [Doerfer 1987, 110, 112]. Mahmud Koshg'ariy bu so'zni Isfijob (Sayram) va Balosog'un (To'qmoq) shaharlari orasidagi Arg'u o'lkasida yashovchi

turklar ishlatishini shu yo'sinda aytib o'tadi: "dag, zag – yo'q, emas ma'nosidadir (arg'ucha). "Ol andag' dag' ol" – u unday emas. So'ng o'g'uzlar yo'q, ermas, emas ma'nosidagi bu so'zni arg'ulardan olib, "dag' ol"ni "tegul" deb o'zgartirganlar. Chunki o'g'uzlar arg'ularga qo'shni turadilar. So'zlarida aralashish bor" [Koshg'ariy 1, 167].

Qizig'i shundaki, deyarli ming yil oldin keltirilgan "yo'q, emas" ma'nosidagi ushbu so'zlar o'zbek tilida ham ishlatilib, ulardan biri – "ermas" tilimizda "emas" (ayrim o'rinlarda "ermas" ko'rinishida ham) deb qo'llanilsa, "tugul" so'zining qo'llanilishi birmuncha toraygan. Chamasi, arg'ular ishlatgan "dag'" ko'rinishi o'zbek shevalarida keng ishlatiladigan "yaq, yaaq" so'zida saqlangan. Koshg'ariy arg'ucha deb keltirgan yuqoridagi "Ol andag' dag' ol" so'zlaridan ayrimlarining XX yuzyillik boshlarigacha o'zbekchada "Devon"da keltirilgan ko'rinishlariga yaqin qo'llanilgani ko'zga tashlanadi: bugungi o'zbekchadagi uchinchi shaxsni bildiruvchi "u" eski turkchada *ol* (o'l), *ul* olmoshi eski o'zbekchada "ul" ko'rinishida bo'lgan. *Andag'* – so'zi esa *andoq, undoq* ko'rinishlarida bugungi kunda ham o'zbek tili va shevalarida uchraydi.

Xalach tili bo'yicha izlanishlar olib borgan atoqli nemis tilchisi G. Dyorfer arg'u tili bilan xalachchada ko'plab o'xshashliklar borligini aniqlab, ushbu tilni arg'uchaning davomchisi, turkiy tillarning *n*-li tarmog'i, degan qarashni ilgari surgan [Doerfer 1987, 105-114]. Ayrim tilchilar Eftalitlar davlatini (420–565) qurgan, yozma manbalarda *abdal, haytal, eftal, *oq-xun, ol-xun* (qizil xun) atamaları ostida tilga olingan elatlarining tilini *n*-li turkcha bo'lgan, deb sanaydilar. Shu o'rinda aniqlik kiritib o'tish kerak, bu tarmoq eng eski turkchanning izdoshi bo'lgan o'g'ur-bulg'or tarmog'i va "yalpi (o'rta) turkcha" (O'rxun-Enasoy bitiktoshlari tili va bugungi ko'pchilik turkiy tillar)dan ajralib turuvchi, biroq ikkinchi tarmoqqa yaqin bo'lgan eski turkiy tildir. O'g'ur-bulg'orlar so'z o'rtasi va so'z so'nggida *z*-undoshi o'rnida *r*-undoshini, *š* (*sh*)-undoshi o'rnida *l*-undoshini qo'llagan bo'lsalar, "yalpi turkcha"da buning teskarisidir. *n*-li tarmoqqa o'rnak keltiradigan bo'lsak, uy hayvoni, mol ma'nosidagi "qo'y" so'zini Mahmud Koshg'ariy arg'u tilida *qon* (qo'n), boshqa turklarda *qoy* (qo'y) deb keltirgan bo'lsa, xalachlar ham bugungi kunda ushbu hayvonni *qon* (qo'n) deb ataydilar [Doerfer 1987, 112].

Shunga o'xshash eng eski turkchada uchraydigan so'z boshida *d*-, *n*-ko'rinishlarida bo'lgan, O'rxun-Enasoy bitiktoshlari va Koshg'ariy "Devoni" yozilgan kezlarda so'z boshida ko'proq *y*-, so'z o'rtasida *-d-* ko'rinishini saqlagan tovush esa xalach tilidagi ayrim so'zlarda so'z boshida *n*-ko'rinishidadir. O'rnak uchun, xalach tilidagi

numurtg'a – “tuxum” so'zi bugungi turkiy tillarning ko'pchiligida *yumurtg'a*, *yumurta*, *jumurtqa*, *jimirtqa*, o'zbek tilining xorazm shevasida *уымырта*, *уымыртqadir* [ЎХШЛ 1971, 134]. O'zbek tilida va shevalarida *arg'u* va *xalachchaga* o'xshash so'z boshi *y-* undoshli so'zlarning bir nechitasi *n-* li ko'rinishda saqlanganiga duch kelamiz: *nina* “igna” (Toshkent shevasida; Koshg'ariyda *yignā*), *nana* “yana” va b. [Кошғарий 1960 (III), 42; ЎХШЛ, 197].

Shuningdek, ko'pchilik turkiy tillarda so'z o'rtasidagi *-g'-* undoshi so'z o'rtasida tushib qolsa, *xalach* tilida buning teskarisi kuzatiladi: Koshg'ariy “Devon”da *yalg'a* – “yalamoq” deb keltirgan so'z Onado'li turkchasi, ozarboyjon, o'zbek va boshqa turkiy tillarda *yala-* ko'rinishida bo'lsa, *xalach* tilida *yalg'a* ko'rinishida saqlanib qolgan [Doerfer 1987, 112]. Shu o'rinda so'z o'rtasidagi *-g'-* tovushi o'g'uz turkchasidan farqli o'laroq eski turkchadagi kabi o'zbek va uyg'ur tillarida so'z o'rtasida ishlatilayotgani ham kuzatiladi. Eski turkcha *yalg'an* so'zi o'zbekchada *yolg'on* (*yalg'an*), Onado'li turkchasi, ozarbayjon va turkman tillarida *yalan* ko'rinishida qo'llanilishi bunga o'rnak bo'la oladi [Кошғарий 1960 (III), 44].

Xalach tilining ham eski turkcha (O'rxun-Enasoy bitiktoshlari – xoqoniya turkchasi)ga, ham o'zbek tiliga yaqin keladigan tomonlari borligini ko'rsatadigan o'rnaklar *-gulik*, *-g'uliq* sifatdoshi ishlatilishida ham ko'zga tashlanadi: eski turkcha *kelgulig* – *xalachcha kelgili* – o'zbek shevalarida *kelgilik*. O'rnak uchun: *bo'keligli herler almanlug'allar* “bu keladigan kishilar olmonlardir”; *suv ichguluk hidish* “suv ichadigan idish” [Ölmez 1995, 20-22]. Ayrim o'rinlarda o'zbek tili va shevarida ham “bu yerlarga qaytib kelgulik qilmasin”, “ko'rgan ko'rguliging shu bo'lsin” singari so'zlar yasalganini ko'ramiz.

Eski turkcha so'zliklarda uchrab, boshqa turkiy tillarda deyarli saqlanib qolmagan yoki fonetik o'zgarishga uchragan ayrim so'zlar bugungacha *xalach* tilida ishlatilayotgani kuzatiladi. O'rxun bitiktoshlarida “shahar” ma'nosida kelgan *balig* – *xalach* tilida *balug'* “qishloq”, *bedük* – *büdük* “buyuk”, *bo'd* – *bo'd* “bo'y”, *ked* – “kiymoq”, *to'd* – “to'ymoq”, *kudägu* – *kidey* “kuyov”, *quдруq* – *qurduq* “quyruq”, *kisi* – *kishi* (ayol kishi), *ba-* – *vaa-* “bog'lamoq”, *küdän* – *küden* “to'y, ziyofat”, *üm* – *im* “shim”, *üt* – *hiit* “teshik”, *ürüng* – *hürüng*, *hiring* “oq (tus)” va b. [Ölmez 1995, 18; 21-22]. Qizig'i shundaki, keltirilgan ushbu so'zlarnirng sezilarli bir bo'lagi o'zbek shevalarida saqlangan. O'zbek tilining Parkent shevasida “bir bog' o't” so'zi “bir vaag' o't” ko'rinishida uchrab, undagi *vaag'* so'zini *xalachchadagi vaa-* “bog'lamoq” bilan, o'zbek tilida keng qo'llaniladigan “shim” (cholvor) so'zi eski turkcha *üm*, *xalachcha im* “shim” bilan bog'lanadi.

Shu o'rinda: tilshunoslar Koshg'ariy "üm" deb keltirgan so'zni o'zbek va yana bir necha turkiy tillardagi "shim" so'zi bilan tenglashtirib, bu so'zning negizida *ich+üm – ichum – ishum – shim* so'zi yuzaga kelganiga urg'u beradilar [ESTYA]. Bu yerda bugungi turkiy tillardagi "ishton", "ich-do'n" so'zlarining eski turkcha *ich+to'n* "ichki kiyim" so'zi negizida kelib chiqqaniga o'xshashlik ko'zga tashlanadi. Eski turkcha va xalachchadagi *üt – hiit* "teshik" so'zi o'zbek tilining Sayram shevasida *hüt* "suv o'tish uchun devor tagidagi teshik" ma'nosida qo'llaniladi [ЎХШШ, 291]. Ko'pchilik turkiy tillarda unutilgan eski turkcha *ürüng* va xalachcha *hürüng* – "oq (tus)" so'zi Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi tog'liq hududda uchraydi. Bu yerdagi Urung-ag'ach ko'lining nomi negizida ham "Oq-og'och" ma'nosi yotadi, bizningcha.

Xalach tilida sanoq tizimi ham eski turkchaga o'ta yaqinlik saqlagan va bu tomondan ushbu til o'zbekcha bilan uyg'unlashadi. O'rnak uchun Koshg'ariy "Devon"da ellik deb keltirgan 50 soni xalach va o'zbek tillarida birdek qo'llaniladi [Koshg'ariy 1, 160]. Boshqa turkiy tillarda bu son *elli* (turk.), *elu*, *yelu* (qozoq) ko'rinishlarida uchraydi.

Manbalarda xalaj eli tarixi va tili

Xitoycha "Tan-shu" yilnomasida xalachlar to'g'risida VII yuzyillikning ikkinchi yarmiga tegishli quyidagicha ma'lumot o'rin olgan:

"Sye hukmdorligi *Tuxolo* (To'xoriston)dan janubi-g'arbdadir. O'z nomi *Sao-gyuy-chji* va *Sao-gyuy* (Zobul) deb ataladi. *Xan-kin* boshqaruvi chog'i (656–660 yy.)da *Xe-da-lo-ji* (Xalach) deb atala boshladi ... Boshqaruvchisi *Xo-si-na* (G'azni) shahrida o'tiradi" [Абаева 2018, 33].

Yuqorida aytib o'tilganidek, xalach tili turkiy sheva bo'lishi bilan birga, Turk xoqonligi davri tilidan ancha eskiroq bo'lgan. Bu qarashni Erondagi xalach turklari shevasida saqlangan ko'plab so'zlarning xoqonlikka tegishli O'rxun bitiktoshlarida uchraydigan so'zlardan ham eski ko'rinishga egaligi ham kuchaytiradi. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'otit turk" asarida Xalach urug'i bo'yicha uchta o'rinda to'xtab o'tgan bo'lsa-da, ularning tiliga tegishli biror so'zni ajratib ko'rsatmagan. Ayrim izlanuvchilar Koshg'ariy xalajlarni "xoqoniya turklari" (qarluq), o'g'uz va qipchoqlardan ajratib, ularni Arg'u o'lkasi turklariga yaqin deb ko'rsatganlar. Arg'u shevasidan ko'plab so'zlar keltirgan Koshg'ariy Arg'uni Taroz va Balosog'un orasidagi tog'lik o'lkaning nomi deb tanishtiradi [Кoшг'арий I, 66;

III, 191].

Shunga qaramay, ko'pchilik G'arb tadqiqotchilari al-Xorazmiyning "Mafotih ul-ulum" (X yuzyillik) asarida "*Xalajlar haytallarning qoldiqlaridir*" deb keltirilgan ma'lumotga suyanib, xalajlarning kelib chiqishini mo'g'ul yoki turk-mo'g'ul urug'lar bilan bog'laydilar. O'z vaqtida 1900-yillari xalajlarning kelib chiqishiga to'xtalgan J. Markvart al-Xorazmiy keltirgan ushbu ma'lumot eftalitlarning kelib chiqishini hind-eroniy deb qarovchilarni o'ylantirib qo'yishini ta'kidlagan edi [Тезджан 2018, 2021].

2000-yillari bir qancha tanga va epigrafik topilmalar ilm olamiga tanitildi. Ulardan biri – taniqli tangashunoslar R. Göbl va H. Xumbax tomonidan tanishtirilgan pahlaviy taqvim bo'yicha 77-yili (720-y.) bostirilgan brahmiy yozuvli tangada "xalach" va "eltabar" atamaları o'rin olgan va yapon tadqiqotchisi Inabaganing fikricha, u "Xalach eltabari" ma'nosini anglatadi. So'nggi yillarda esa M. Alram va K. Lo Muzio kabi tangashunoslar ikki mis tanga bo'yicha izlanishlar olib borib, ularning 484-yili bostirilganligi va *halag/sano* va *halag/s* – "xalaj" atamasi o'rin olganligiga urg'u qaratishdiki, bu esa ushbu etnik atamaning yozma manbalardagi ilk bor uchrashini dir [Тезджан 2018, 17].

Ushbu tangalarning o'qilishi, ayniqsa, sanalashtirilishi bo'yicha hozircha aniq bir to'xtamga kelish qiyin. Biroq, tadqiqotchilarning bu qarashi to'g'ri bo'lib chiqsa, unda xalajlarning To'xoriston, Afg'oniston va Shimoliy Hindistonda yoyilishi Turk xoqonligidan ancha oldin, 5-asrda yoki undan oldinroq yuz bergan bo'ladi. Bu esa chamasi xalajlar eftalitlarning bir urug'i sifatida ular bilan birga ushbu o'lkalarga kirib kelgan, deb sanashga imkon beradi.

Taniqli eronshunos olim N. Sims-Vill'yams yaqin yillarda ikkita baqtriycha hujjatni nashr qildirdi. Ularda Amudaryoning janubida yashagan xalajlarlar to'g'risida so'z yuritiladi. Ulardan biri – kushon erasi bo'yicha 446-yili (669-y.) yozilgan hujjatda "xalaj"lardan bo'lgan qul va ikkinchisi – 478 yili (700-y.) yozilgan hujjatda esa xalajlardan bo'lgan malika *χοτολογο ταπαγλυο βιλγανο σαβοουο* (eski turk.: "Qutlug' tapug'lug' bilgasebuk") tilga olinadi [Sims-Williams 2000, 74, 82, 88]. Ushbu ma'lumotlar Hindiqushning shimoli – Amudaryoning kungayida yashagan xalajlar borasida xitoy, hind, arab va fors manbalarida keltirilgan bilgilarni to'ldiradi [Джуманиязова 2016, 69].

Xalaj – eftalitlarning keyingi avlodlari sifatida arab manbalarida ko'p bor tilga olinadi. Bu borada, ayniqsa, musulmon geograflari qiziq ma'lumotlar yozib qoldirishgan. Abu Abdulloh al-

Xorazmiyning "Mafotih al-ulum" asarida quyidagi ma'lumotlarni qoldirgan:

"Hayatila – To'xoristonni boshqargan qudratli kishilar guruhi, Xalaj va Kanjina turklari ularning avlodidir" [Баходиров 2009, 114].

Arab muallifi Yoqut Hamaviy ular to'g'risida: "Xalajlar qadimdan Kobulda, Hindiston va Seyiston orasida, G'urning narigi yonida yashardilar" deb eslatib o'tsa, Ibn Havqal bu o'lkalarda yashaydigan "xalajlar turklarning bir bo'limi bo'lib, kiyim-kechaklari va tili turkchadir" deb yozadi. Idrisiy esa hozirgi Afg'onistonning markaziy viloyatlari va ularga qo'shni o'lkalarning yerli elatlari haqida shunday deydi: "Bu o'lkalarda xalaj nomli turklarning bir urug'i bo'lib, qadimda bu yerga kelib o'rnashgan. Ularning imoratlari Shimoliy Hindistongacha cho'zilgan. G'urning orqasida va G'arbiy Seyistonning bir qismida ularga duch kelasan. Ularning mol suruvlari va ekinzorlari bor. Boy yashashadi, kiyim-kechaklari turklarnikiga o'xshaydi, jang usullari va qurol-yarog'lari turklarniki bilan bir" [Konukçu 2002, 845-849].

Shimoliy Hindiston va Afg'onistonda yashagan xalajlarning ko'pchiligi keyinchalik o'z tillarini unutib, afg'onlashib ketadilar. Shunga qaramay, bu yerlardagi xalajlar anchagacha o'z etnik kelib chiqishini unutmagani o'z davri yozma manbalarida keltirib o'tilgan. Ular XII–XIV yuzyilliklarda Hindistondagi turk-mamluk davlati – Dehli sultonlari davrida boshqaruvda qatnashadilar. 1290-yili Dehli turk sultonligini qurgan Malik Feruz kelib chiqishiga ko'ra Dehli'dagi "yabg'u" unvonli xalaj oilasidan edi. Yirik hukmdori Alouddin Muhammad bo'lgan xalajlar bu yerda 1290 – 1320-yillar orasida boshqaruvni o'z qo'llarida ushlab turdilar. Borgan sari o'z turkligini unutgan xalajlar afg'onlashib, pushtunlarning *hiljiy / gilzay* (xallaj-zay) degan bir urug'iga aylanadi [Konukcu 2002, 845-849].

Xalajlar kabi eftalitlarning qoldiqlari sanaladigan yana bir turkiy urug' – *abdal* elatining bir bo'lagi afg'onlashib, abdaliy nomi ostida pushtunlar ichiga singib ketadi. Shunga qaramay, to yaqin yillargacha har ikki pushtun urug'i – xiljiy va abdaliylarda o'zaro bir-biriga yaqinlik tushunchasi saqlanib qoladi. Shimoliy Hindiston va Afg'onistondagi afg'onlashgan qarindoshlaridan farqli o'laroq Eronga ko'chgan xalajlar esa bugungi kunda ham o'z ona tilini saqlab qolishgan. Ularning tili qadimgi turk tiliga eng yaqin turkiy tillardan biri sanaladi. Taniqli nemis turkologi G.Dyorfer hozirda Eronda yashovchi kamsonli elatlardan biri bo'lmish xalajchaning arxaik bir turkiy til ekanini va uning Turk xoqonligi davrida rasmiy til sifatida qo'llanilgan O'rxun bitiklari tiliga yaqinligini isbotlab berdi [Doerfer

1987, 105-114].

Bu esa eftalitlar kimligi masalasining yanada chuqurroq tadqiq etilishini shart qilib qo'yadi. Chunki, bir etnos (eftalitlar)ni ham eroniy tilli sanab, ham ularning avlodlari (xalajlar)ni turkiy, deb bilish ayrim anglashmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Holbuki, Erondagi xalajlarning tili Turk xoqonligi adabiy turkchasiga nisbatan yaqin [Doerfer 105-114], bu esa ilk o'rta asrlarda Yettisuvdan To'xoriston va Kobul vodiysiga, keyinroq esa Eronga ko'chgan xalajlarning tili ashina va qarluqlarning o'zaro yaqin bo'lgani bilan bog'liq. O'rta asr muallifi Muhammad ibn Najib Bakronnning "Jahonnoma" asaridagi ma'lumot ularning ilk yashash joy qae bo'lganini ko'rsatadi:

"Xalajlar turk urug'laridan bo'lib, Xallux (Qarluq) chegarasidan Zobulistonga (Qandahorga) ko'chishgan" [Dani Litvinsky, Safi 1996, 180].

Shu o'rinda aytib o'tish kerak, Xallux chegarasi deganda, arab-fors manbalarida Yettisuv va uning tevaraklari – Isfijob (Sayram)-dan Farg'onagacha cho'zilgan o'lkalar ko'zda tutilgan. Qarluqlar 766-yili Yettisuvda Turgash xoqonligini tugatgach, bu yerlarda o'zlarining Qarluq yabg'uligi deb ataladigan siyosiy uyushmasini qurgan edilar.

XIX yuzyillik oxiri – XX yuzyillik boshlarida o'zbek va turkmanlar orasida *xalaj*, *abdal* kabi urug'lar uchraydi. Turkmanlarda *abdal* – ersari, ata, chovdur, sariq urug'lari ichida, *xalach* esa ersari turkmanlari va Kichik juz qozoqlari orasida uchraganidek, o'zbek laqaylarning bir urug'i *abdal* deb ataladi [Атаниязов 1994, 112-114, 116; Kurbanov 2010, 248]. Shu bilan birga, bugungi kunda mamlakatimizda har ikki etnonim bilan ataladigan qishloqlar bor, bular: Abdal – Buxoro viloyati Qorako'l tumanida, Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanida, Qora-abdal – Jizzax viloyati Forish tumanida; Xalaj – Buxoro viloyati Vobkent, Buxoro, Shofirkon, Romitan tumanlarida, Samarqand viloyati Ishtixon tumanlarida [Маликов 2018, 144, 155, 179, 180]. Shuningdek, Turkiya va Ozarboyjonda bir necha qishloqlar Abdal, Xalaj deb atalib [Гейбуллаев 1986, 26, 28, 31], aholisi o'g'uz turkchasida so'zlashadi.

Xulosa

Turkiy ellar o'tmishida o'zining ayricha bir o'rniga ega xalachlarning tili va tarixi bo'yicha kelgusida yanada chuqurroq izlanishlar olib borish kerak bo'ladi. Ayniqsa, turkiy tillarning eng eski chog'laridagi holatini aniqlashda xalach tilida saqlanib qolgan so'zlarni tahlil qilish asqotadi. Shuningdek, bir-biriga yaqin qarindosh bo'lgan o'zbek va xalach tillarini o'zaro solishtirgan

holda izlanishlar olib borish tilimiz o'tmishi bilan bog'liq ko'plab chigalliklarning o'z yechimini topishiga olib keladi.

Adabiyotlar

- Абаева, Т.Г. 2018. "Тюрки-хильжи в Афганистане". *Вопросы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии* 3. Древность. Средние века. Новая время. Под редакцией Ш.С. Камолиддина. Saarbrücken: LAP – Lambert Academic Publishing RU.
- Атаниязов, С. 1994. *Этнонимы в туркменском языке*. Ашгабат: Ёлым.
- Баходиров, Р. 2009. «История Востока в «Ключах наук». *Шарқшунослик*, 14: 108-117. Тошкент.
- Гейбуллаев, Г.А. 1986. *Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование)*. Баку: Элм.
- Джуманиязова, Ф. 2016. "Тюрки Тохаристана в VI – VIII вв.: Карлуки или Халаджи?". *Вопросы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии*. Древность. Средние века. Новая время. Под редакцией Ш.С. Камолиддина. 3: 69-75. Saarbrücken: LAP – Lambert Academic Publishing RU.
- Маликов, А.М. 2018. *Тюркские этнонимы и этнонимы долины Зерафшана*. Ташкент: Muharrir nashriyoti.
- Тезджан, М. 2018. "К вопросу о происхождении тюрков-халачей". *Вопросы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии*. Древность. Средние века. Новая время. Под редакцией Ш.С. Камолиддина. 3: 1329. Saarbrücken: LAP – Lambert Academic Publishing RU.
- ЎХШЛ 1971 - *Ўзбек халқ шевалари луғати*. (масъул муҳаррир Шоабдурахмонов Ш.). Тошкент: Фан.
- Dani, A.H., Litvinsky, B. A., Zamir Safi M. 1996. "Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hephthalites". *History of Civilizations of Central Asia*. 3: 166-187. Paris: UNESCO.
- Doerfer, G. 1987. "Mahmūd al-Kāšyarī, Arṣu, Chaladsch". *Ural-Altaische Jahrbücher*. 7: 105-114. Wiesbaden.
- Konukçu, E. 2002. "Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)". *Türkler*. I: 845-849. Ankara.
- Kurbanov, A. 2010. *The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis*. PhD thesis submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free Univer. Berlin.
- Sims-Williams, N. 2000. *Bactrian Documents from Northern Afghanistan*. I: Legal and Economic Documents. Oxford University Press.
- Ölmez, M. 1995. "Halaçlar ve Halaçça". *Çağdaş Türk Dili*. 7 (84): 15-22.

About the Halach language and some of its affinities with the Uzbek language

Gaybulla Boboyorov¹

Abstract

Khalach is distinguished among the Turkic nations by a distinctive language and a rich past of various realities. Today, living on the central regions of Iran, living nomadic life, this nation took part in the ethnic Union of several society of Central Asia and its neighbor regions. Especially among the Turkic peoples - the Turkmen, the Uzbek, the Anatolian Turks, as well as among the Afghans, many ethnic terms associated with them have been preserved. In the early Middle Ages, the Khalachs, who lived in the Yettisuw (Semirech'e) country, moved to the sides of Afghanistan and Northern India (Pakistan) between the VI–VIII centuries AD, forming their own political associations here. The role of Khalch's in the establishment of several Turkic dynasties in these countries has a separate place. The presence of a large number of written sources in the old Indian, Chinese, Bactrian, Arabic, Persian and Turkic is proof of that.

Key words: *Halachs, language, history, Uzbek language, Karluk, Oghuz, Central Asia, Khurasan, Iran.*

References

- Abaeva, T. G. 2018. "Tyurki-xilji v Afganistane". *Voprosi etnogeneza i etnicheskoj istorii narodov Sredney Azii* 3. Drevnost. Srednie veka. Novaya vremya. Pod redaksii Sh.S. Kamoliddina. Saarbrücken: LAP – Lambert Academic Publishing RU.
- Ataniyazov, S. 1994. *Etnonimi v turkmenskom yazike*. Ashgabat: Ilim.
- Baxodirov, R. 2009. «Istoriya Vostoka v «Klyuchax nauk». *Sharqshunoslik*, 14: 108-117. Toshkent.
- Geybullaev, G.A. 1986. *Toponimiya Azerbaydjana (istoriko-etnograficheskoe issledovanie)*. Baku: Elm.
- Djumaniyazova, F. 2016. "Tyurki Toxaristana v VI – VIII vv.: Karluki ili

¹ *Gaybulla B. Boboyorov* – Doctor of Historical Scences, Associate Professor, National Archaeological Center of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

E-mail: gaybullah@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3405-4325

For citation: Boboyorov, G. B. 2021. "About the Halach language and some of its affinities with the Uzbek language". *Golden scripts* 3: 114–126.

Xaladji?". *Voprosi etnogeneza i etnicheskoy istorii narodov Sredney Azii*. Drevnost. Srednie veka. Novaya vremya. Pod redaksii Sh.S. Kamoliddina. 3: 69-75. Saarbrücken: LAP – Lambert Academic Publishing RU.

Malikov, A.M. 2018. *Tyurkskie etnonimi i etnotoponimi dolii Zerafshana*. Tashkent: Muharrir.

Tezdjan, M. 2018. "K voprosu o proisxojudenii tyurkov-xalachey". *Voprosi etnogeneza i etnicheskoy istorii narodov Sredney Azii*. Drevnost. Srednie veka. Novaya vremya. Pod redaksii Sh.S. Kamoliddina. 3: 1329. Saarbrücken: LAP – Lambert Academic Publishing RU.

O'XShL 1971 - *O'zbek xalq shevalari lug'ati*. Mas'ul muharrir Shoabdurahmonov Sh. Toshkent: Fan.

Dani, A.H., Litvinsky, B. A., Zamir Safi M. 1996. "Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hephthalites". *History of Civilizations of Central Asia*. 3: 166-187. Paris: UNESCO.

Doerfer, G. 1987. "Mahmūd al-Kāshgarī, Aryu, Chaladsch". *Ural-Altaische Jahrbücher*. 7: 105-114. Wiesbaden.

Konukçu, E. 2002. "Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)". *Türkler*. I: 845-849. Ankara.

Kurbanov, A. 2010. *The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis*. PhD thesis submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free Univer. Berlin.

Sims-Williams, N. 2000. *Bactrian Documents from Northern Afghanistan*. I: Legal and Economic Documents. Oxford University Press.

Ölmez, M. 1995. "Halaçlar ve Halaçça". *Çağdaş Türk Dili*. 7 (84): 15-22.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta-siga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada

berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr

sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

QAYDLAR UCHUN

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30.09.2021-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62